

VYTAUTAS RUBAVIČIUS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

PIRMINĖ RELIGINĖ SĄMONĖ CIVILIZACIJŲ RAIDOJE

Primary Religious Consciousness in the Development of Civilizations

SUMMARY

Recently, there has been a growing tendency to explain the peculiarities and features of religious consciousness in its various aspects by more openly or covertly suggesting their meaning and significance. This trend in its own way intersects with the accelerated “democratic” marginalization of religious consciousness in Western countries and the destruction of the religious bases and roots of civilization. The author associates the return to religious consciousness with geopolitical phenomena – the civilizational and imperial heritage is increasingly concentrated in the rivalry of world powers. This article discusses the primary significance of religious consciousness and of the sacral spiritual cosmogonic worldview that emerges in research on ancient civilizations as well as in ethnological and anthropological studies in Latin America and other regions of the world. Using the examples of the two ancient centers of civilization, Göbekli Tepe and Chavin de Huantar, the ideas of ontological cosmogonic perspectivism, which are becoming increasingly entrenched in ethnological research, are unfolded and discussed. In the aspect of “return” to the religious consciousness and the sacred plane of the world structure, the question of the challenges and perspectives of the development of Western civilization is considered.

SANTRAUKA

Pastaruoju metu vis labiau pastebima tendencija įvairiais aspektais aiškintis religinės sąmonės ypatumus bei bruožus, atviriau ar užslėptiau įtaigojant jos reikšmę ir svarbą. Ši tendencija savaip kertasi su Vakarų civilizacijos šalyse įsibėgėjusiu „demokratinu“ religinės sąmonės marginalizavimu ir civilizacinio religinio pagrindo bei šaknų naikinimu. Autorius grįžimą prie religinės sąmonės sieja su geopolitiniais reiškiniais: civilizacinis ir imperinis paveldas vis labiau pasitelkiamas pasaulio galių varžytuvėse. Straipsnyje aptariamas religinės sąmonės ir sakralinio dvasinio kosmogoninio pasaulėvaizdžio pirminės reikšmės suvokimas, ryš-

RAKTAŽODŽIAI: civilizacija, Čavinas de Huantaras, Giobekli Tepė, perspektyvizmas, religinė sąmonė, transcendencija.
KEY WORDS: Chavin de Huantar, civilization, Göbekli Tepe, perspectivism, religious consciousness, transcendence.

kėjantis senųjų civilizacijų, taip pat Lotynų Amerikos ir kitų pasaulio regionų etnologiniuose bei antropologiniuose tyrinėjimuose. Pasitelkiami dviejų senųjų civilizacinių centrų pavyzdžiai – Giobekli Tepė ir Čavino de Huantaro, išskleidžiamos ir aptiriamos vis labiau etnologiniuose tyrimuose įsitvirtinančio ontologinio kosmogoninio perspektyvizmo idėjos. „Atsigręžimo“ į religinę sąmonę bei sakralinę pasaulio sąrangos plotmę aspektu svarstomas klausimas apie Vakarų civilizacijos raidos iššūkius bei perspektyvas.

RELIGINĖ SĄMONĖ ŠIUOLAIKINĖJE VAKARŲ CIVILIZACIJOJE

Vis labiau pastebima tendencija įvairiais aspektais aiškintis religinės sąmonės ypatumus bei bruožus, atviriau ar užslėptiau įtaigojant jos reikšmę ir svarbą. Įvairėja mokslinės prieigos – tradicines filosofines, antropologines, etnologines bei sociologines papildo kognityvinės bei raidos psichologijos, neuromokslų, genetikos, archeologijos, socialinių sistemų ir kitokios. Mums svarbu paryškinti kai kurias esminėmis laikytinas filosofinio bei kultūrantropologinio mokslinio susidomėjimo religine sąmone plotmes bei priežastis, suvokiant, kad ši tendencija savaip kertasi su esminėmis Vakarų civilizacijos raidos vertybinėmis ir „demokratinėmis“ įvardijamomis gairėmis, kurioms būdingas įvairialypis ateizmas, religijos ir religinės sąmonės marginalizavimas, civilizacinių krikščioniškųjų šaknų naikinimas plėtojant sekuliarizacinius vyksmus. Dabartinė pasaulio raida, žvelgiant vakarietišku žvilgsniu, vis labiau sekuliarizuojasi, demokratizuojasi, technologizuojasi ir skaitmenizuojasi, tad religinė sąmonė savaip įkalinama „privatumo“ srityje, net juridškai jai draudžiant viešai reikštis, kad kartais nebūtų „įžeisti“ ar kaip kitaip „netolerantiškai pažeminti“ laisvamaniai bei šiaip „kitokie“ žmonės. Visi tarsi jau apsiprato, kad šiuolaikinė Vakarų kultūra, taip pat ir civilizacija, išskaidė kultūrinę vertybinę transcen-

dentinę vertikale ir jos elementus pavertė horizontalių prekių kultūros gaminių sąveikomis bei tinklais. Ta vertikale buvo grindžiamas kultūrinis bei politinis autoritetingumas, taip pat ir valdžia. Demokratizacija įtaigoja valdžios autoritetą palaikantį vien juridinį, tad žmonių susikurtą, pagrindą – visi piliečiai lygūs ir visų balsas vienodai reikšmingas ir nėra jokio transendentinio vertybinio juridinės plotmės vertinimo „mato“. Tad piliečių lygybė bei jų balsas yra bereikšmiai, nes juridinis lygiateisiškumas stokoja substancinio turinio, kuris būdingas religinei žmogiškojo orumo sampratai.

Kultūrinio suprekinimo vyksmas jau savaime naikina visokias „vertikales“ įtvirtindamas vienintelį vertės matą – apskaičiuojamą piniginių (plačiau apie kultūros ir gyvybės suprekinimą bei suišteklinimą žr. Rubavičius 2010). Tačiau ir Vakarų pasaulio mąstytojai vis labiau suvokia geopolitinę religinės sąmonės ir religinio paveldo reikšmę, regėdami, kaip sparčiai „prisikelia“ senosios civilizacijos, imperijos su savo religiniu bei politiniu religiniu paveldu, kuris ir teikia joms „politinį svorį“. Kodėl? Todėl kad kaip tik religinis ir civilizacinis paveldas yra patys tikriausi visuomenių konsolidavimo, jų tapatumo tvirtinimo „klėjai“, o stipri visuomenė – pagrindinis „įrankis“ dabartinėse didžiųjų galių varžytuvėse. Vis labiau aiškėja buvus teisų Sa-

muelį Huntingtoną, įspėjusį, kad didžiausia civilizacinė Vakarų bėda yra, sakytume, įvairialypis siaurakaktiškas religijos marginalizavimas ir trynimas, religinių civilizacinių šaknų naikinimas, nes jokia civilizacija negali egzistuoti be savojo religinio pagrindo.

Jau prieš gerus trejus dešimtmečius ir postmoderniojo lauko mąstytojai ėmė kalbėti apie religijos svarbą, religines filosofijos šaknis, siūlydami ir įvairius „religijos be Dievo“ variantus, tais klausimais rengdami įvairiausias diskusijas (žr. Derrida, Vatimo *et al.* 2000). Tiesa, religijos ir religinės sąmonės klausimas nebuvo visiškai išnykęs iš filosofų akipopločio – jis buvo rutuliojamas vadinamųjų pereinialistų, ezoterikų, taip pat ir įvairių pakraipų filosofų bei kultūrologų, ypač besigilinančių į mistines krikščionybės, islamo ir Rytų tikėjimų tradicijas. Būtina pažymėti ir kitą dalyką: imamos svarstyti antropoceno iššūkių problemos, suvokiant esminę šiuolaikinio neoliberaliojo kapitalizmo ydą – visų gyvenamojo pasaulio sričių, kultūros ir pačios gyvybės vertimą „plokščiais“ apskaičiuojamais perdirbtiniais ištekliais, vis labiau naikinant žmonių, kaip rūšies, gyvavimo terpę. Perdirbant žmogų ir terpę į prekinis gaminius, negalvojama apie pasekmes. O ir neįmanoma jų numatyti iškelus ir įgyvendinant vienintelį kapitalo savidauogos imperatyvą ir kapitalo laisvei pajungiant visas žmogaus gyvenamojo pasaulio sritis. Šiuo atžvilgiu verta prisiminti žymaus teologo, mąstytojo Leonardo Boffo žodžius: „Pažanga nuostabi, tačiau didžiai nežmoniška“ (Boff 1998: 74). Kaip tik antropoceno iššūkių svarstymo plotmėje pastaruoju metu rutuliojasi Bruno

Latouro, Philippe'o Derscola, Dipesho Chakrabarty, Peterio Sloterdijko, neseniai mus palikusio Bernard'o Stieglerio ir kitų mąstytojų diskusijos apie būtinumą išsilaisvinti iš Apšvietos įtvirtintų racionalumo rėmų, gamtos ir kultūros perskyros, kuri nulėmė ir gamtos mokslų priešinimą humanitariniams. Tokia įveika įmanoma tik atsigrįžtant į transcendentinę, sakralinę tikrovę, tvirtinant jos apraiškas mūsų gyvenamame pasaulyje. Šiuo atžvilgiu vis labiau aktualus tampa Martino Heideggerio technikos klausimo apmąstymas ir jo testamentinė išvada: „Vien tik Dievas tegali mus išgelbėti“ (Heidegger 2019; Rubavičius 2019).

Neišvengiamai atsigrįžtama į religinę sąmonę šiuolaikiniuose civilizacijų tyrinėjimuose, kurių duomenys verčia svarstyti išvadą, kad religinė sąmonė kaip tik ir buvo pirminis visuomenės sanglauda transcendentinės sakralinės tvarkos pagrindu įtvirtinės ir šitaip civilizacinių centrų steigty paskatines veiksnys. Religinės sąmonės ir dvasinės kosmogoninės pasaulio tvarkos pirminiškumas ar pereinialumas vis labiau patvirtinamas ir Amazonijos pirminių tautelių tyrinėjimuose. Neturėdami galimybės plačiau apžvelgti gausių šiuolaikinių civilizacijų tyrinėjimų duomenų bei jų interpretacijų, taip pat ir neaprėpiamos etnografinės literatūros, apsiribosime aptardami dviejų seniausiais laikomų civilizacinių centrų duomenų interpretacijas bei Amerindiškojo perspektyvizmo išsklaidą. Tie centrai – tai kasinėjimai ir radiniai Giobekli Tepe (Göbekli Tepe) Pietryčių Turkijoje ir Čavino de Huantaro (Chavin de Huantar) vietovėje Peru. Civilizacinis šių senųjų centrų poveikis atsekamas iki šiol.

CIVILIZACIJŲ CENTRŲ STEIGTIS KAIP RELIGINĖS SĄMONĖS RAIŠKA

Minėtų vietovių archeologinių tyrimų duomenys ypač paskatino persvarstyti civilizacijų steigties ir jų raidos modelį. Kad ir kaip būtų nusakomos civilizacijos ir jų pagrindiniai bruožai, civilizacijos apibendrinamas suvokimas kreipia į aukšto lygmens kultūrinę kūryba ir žinią grindžiamo pasaulėvaizdžio visuomenę, kurios gyvavimas palieka išskirtinius materialinius gaminius (Burger 1992: 9), o tarp civilizacinės „veiklos produktų“ išskirtinė reikšmė jau nuo Vere'o Gordo Childo laikų pripažįstama monumentalijai architektūrai, įrašomai į šio tyrinėtojo išskleistą civilizacijų susiklostymo modelį, kuriame pagrindinis veiksnys priskiriamas materialijai kultūrai. Medžiotojai rinkėjai pereina prie žemdirbystės ir sėslaus gyvenimo, peraugančio į dinastinius miestus valstybes, kuriose dėl veiklos įvairovės vis labiau sudėtingėja bei skaidosi socialiniai sluoksniai ir įsivirtina konkuruojantys religinės politinės valdžios centrai.

Civilizacijoms būdinga aiškus žmogaus ir aplinkos gyvūnijos ryšius, taip pat esminius kosmogoninius pasaulio gyvavimo „elementus“, žmogaus santykius su dievais bei jo prigimtį vaizduojantis stilistinis simbolinis kanonas, kurio raiškai būtinas organizuotas gerai apmokytų menininkų ar amatininkų luomas. Ilgą laiką manyta, kad esminė civilizacijos susiklostymo sąlyga yra žemdirbystės paskatintas nuolatinių gyvenviečių atsiradimas, kai kurių jų kaupiantis turtams virsmas socialinių sluoksnių ir santykių įvairovę skatinančiais bei palaikančiais miestais, tam tikra vėlesnė urbanizacinė

plėtra, padėjusi koncentruoti politinę ir karinę galią. Tą modelį bendrais bruožais galima nusakyti taip: rinkėjų medžiotojų gentys palaipsniui pereina prie sėslios žemdirbystės, tad iškyla būtinumas saugoti derlių, o tam reikalingos saugios vietos ir statiniai, apie kuriuos ir ima augti gyvenvietės, kuriose jau randasi nauji socialiniai santykiai, grindžiami turtine ir politine galia. Stiprėjanti galia įtvirtinama išsiskiriančiais religiniais ir administraciniais statiniais, taip pat vis didėjančia kariuomene. Urbanistiniuose centruose kaupiamai galiai palaikyti prireikia ir ją aptarnaujančio išskirtinio karių bei žynių sluoksnio, kuriam išlaikyti naudojama vis daugiau išteklių, tad įvairiais būdais, taip pat kariniais, plečiamos valdomos teritorijos, o jose gyvenančios gentys bei tautos apiplėšiamos ar paverčiamos ir verčiamos mokėti duoklę.

Tačiau pastarųjų kelių dešimtmečių tyrinėjimai rodo, kad kai kurios ankstyvosios civilizacijos iškildavo įtvirtindamos ryškius, labai išmanios architektūros religinius centrus, neplėtodamos urbanistinių centrų ir jų tinklo. Tad pirminis šiuo atžvilgiu tampa religinis metafizinis dėmuo, paskatinantis civilizacinio centro susikūrimą ir laiduojantis daugybės įvairiose vietovėse gyvenančių žmonių bendruomenių aukštesnio lygmens regioninę bendrystę, kuri buvo palaikoma ritualinėmis šventėmis ir dievų panteono pasaulėvaizdžiu. Šiuo atžvilgiu ir kalbama apie ontologinį posūkį archeologijoje ir civilizacijų tyrinėjimuose. Naują požiūrį į vadinamąją Neolito revoliuciją, kurioje svarbiausiai

laikomi ne materialinės kultūros dalykai, o simbolių ir religinių idėjų įsitvirtinimas, paskatinęs tų laikų bendruomenių santalką, jų mentaliteto ir gyvenimo būdo pokyčius, savo idėjomis sustiprino Jacques'as Cauvinas (Cauvin 1994; taip pat žr. Dietrich *et al.* 2012), kasinėjęs Tel Miureibeto (Tell Mureybet) vietovę. Pastarojoje jau anksčiau buvo aptikti seniausiais datuojami rašto pavyzdžiai: 9300–8600 m. pr. Kr. tarpinio moliniai maisto atsargų apskaitos ženklai. Cauvinas išplėtojo požiūrį, kad ne maisto atsargų kaupimas ir kultivavimas kildina tikėjimo sistemas ir religinę politinę galią, o simbolinis mąstymas ir tikėjimas paskatina sėslų gyvenimo būdą ir su juo susijusią vėlesnę intelektualinės ir politinės veiklos įvairovę, tad ir laikytinas esminiu Neolito revoliucijos veiksmu. Tas ryškus baigiantis ledynmečiui vykęs pokytis – simbolinis pasaulėvaizdinis.

Tokiu pirminių civilizacinių branduolių pavyzdžiu imamas laikyti Giobekli Tepė („pūpsantis kalnas“, 11–10 tūkst. pr. Kr.), kurio architektūra, statinių ir „didžiojo meninio stiliaus“ elementai atsekami visose vėlesnėse Artimųjų Rytų ir Derlingojo Pusmėnulio regiono civilizacijose, o pasaulėvaizdinio panašumo simbolių esama ir Lotynų Amerikos Čavino (3 tūkst. pr. Kr. pab.) archeologinėse vietovėse. Tas civilizacijas skiria ne tik vandenynai, bet ir beveik 6 tūkst. metų tarpsnis. Tačiau svarbu paryškinti išpūdingos architektūros ir statybinės meistrystės statinius siejančius broožus. Vis labiau įsitvirtina nuomonė, kad pagrindinė seniausių atkastų ir intensyviai tyrinėjamų išpūdingų iki 7 tūkst. pr. Kr. plėtojamų Giobekli Tepė apskritiminių statinių funkcija buvo stebėti dangaus

reiškinius, Saulės kelią, žvaigždynus, jie veikė kaip didžiuliam regione savo įtaką skleidžiantys religiniai centrai (Sweatman and Tsikritsis 2017). Ta astronominė apeiginė šventykla būrė žmones dar prieš „išrandant“ sėslumą ir žemdirbystę, padėdama jiems ilgam įsikurti su centru susijusiose vietovėse, ir atliko religinio piligriminio centro funkciją. Joje iškelti antropomorfiniai 7–10 t sveriantys 3 ir 5,5 metro T formos pilonai dekoruoti galimai su jaučiu sietinu gyvūnu, saugojusiu įėjimą į žmonių ir gyvūnų anapustinį pasaulį, taip pat antropomorfinėmis begalvėmis figūromis, žvėrimis, gyvatėmis, paukščiais, liūtais, geometriniais simboliais. Išskirtinis yra H ženklas, kurį linktama priskirti garbintam dievui. Tas ženklas iki šiol siejamas su dieviškąja sritimi daugelyje to regiono vėlesnių kultūrų, jo dangiškąją reikšmę patvirtina ir senųjų kalbų etimologiniai tyrinėjimai (plačiau žr. Seyfzadeh ir Schoch 2019). Šiuo atžvilgiu iškeliamas esminis tikėjimo ir pasaulėvaizdžio vaidmuo, ypatingą svarbą teikiant mirties ir perėjimo į anapustinį ar dievų pasaulį ritualams, susijusiems su dangaus dievybėmis, kurių garbinimas įtvirtino astronominę statinių orientaciją. Nurodomas žmonių ir dievų santykių pobūdis, žmogaus sielos kelionės pomirtiniame pasaulyje, jos prisikėlimo ypatumai. Toks pasaulėvaizdis grindžia ir ūkinę žmonių veiklą, reguliuoja socialinius santykius. Pastarųjų metų archeologiniai tyrinėjimai įtikinamai rodo, kad šio kultinio ir kultūrinio centro architektūros, planavimo ir dekoravimo stilistika buvo išplitusi dideliame regione, kuriame jau aptikta 11 išskirtinių statinių vietovių, jo elementų gausu visų vėlesnių civilizacijų pavelde.

Apskrito pagrindo architektūra, pilonų, dekorų, lipdinių ir bareljefų, taip pat žvėrių ir geometrinių figūrų stilistika rodo jau įsitvirtinusį pasaulėvaizdžio raiškos kanoną, tad ir veiksmingą kultūrinės atminties (vaizdinis simbolinis pasakojimas) gyvavimą. Tyrinėtojus stebina to meto statytojų ir puošėjų nagingumas, įtaigojantis buvus ypatingą tokių amatininkų sluoksnį, kuriam susiklostyti reikėjo ne vieno šimtmečio. Statinių kompleksai veikė kaip kultūrinės atminties saugyklos, kuriose vaizduojamais simboliais buvo pasakojama pasaulio kūrimo, jo sandaros, šio ir anapusinio pasaulio, dievų ir žmonių, žmonių ir toteminių gyvūnų santykių „istorija“. Aptikti toteminiai stulpai rodo glaudų žmonių ir gyvūnijos ryšį, palaikomą religinėmis apeigomis, kurias atlikdavo pasiruošę mediumai ar šamanai, galimai pasitelkę haliucinogeninius augalus bei ypatingas psichotechnikas, o ritualuose jiems reikėjo „pavirsti“ toteminiais žvėrimis (Colletti 2020: 106). Tad buvo aiškiai įsivaizduojamas bendravimas su dievais ir gyvąja gamta.

Kitas pavyzdys – senoji Peru Čavino civilizacija, kurios meninis paveldas išliko gyvybingas iki mūsų dienų, o šiuo metu tampa kultūrinio prekinio išskirtinumo, taip pat ir tvirtinamo civilizacinio tapatumo ženklų. Čavino vietovė įsikūrusi daugiau kaip 3 tūkst. metrų aukštyje ir pasižymi išpūdingais, išmaniai architektūriškai bei simboliškai suplanuotais, meniškai išpuoštais didžiuliais apeiginio pobūdžio statinių kompleksais, kurių statymo bei plėtimo istorija siekia porą tūkstantmečių. Jau šios vietovės pirmasis tyrinėtojas perujietis Julio

C. Tello 4 praeito a. dešimtmetyje priėjo išvados, kad tai seniausios Peru civilizacijos centras, kurio pradžia datuojama 3 tūkst. pr. Kr. pabaiga. Suklestėjimas siejamas su XIII a. pr. Kr., o intensyvūs statymai atsekami iki III a. Klestėjimo metu civilizacija apėmė 200 tūkst. kv. km atšiaurių kalnynų plotą. Anduose apeiginių kosmologinių motyvų statinių pėdsakų istorija siekia 4 tūkst. pr. Kr. pabaigą, o tam tikri tų statinių bruožai pasklinda įvairiose vietovėse ir išlieka tūkstantmečius, akivaizdžiai rodydami tam tikro tikėjimo, pasaulėvaizdžio ir pasaulėvokos elementų, tad ir civilizacinių šaknų gyvybingumą. Čavino statiniams būdinga aiškiai nustatytas trijų pasaulio sričių ryšys. Tos sritys susijusios, todėl esminis architektūrinis elementas piramidiniuose statiniuose yra laiptai – funkciniai ir dekoratyviniai, taip pat įvairūs koridoriai bei vandens kanalai. Pasaulėvaizdis šamaniškas, vyrauja vandens ir kalnų dievybių bei Saulės kultas. Didžiama to pasaulėvaizdžio elementų gyvybingi iki šių dienų ir sieja visą šį regioną: į žemę žvelgiama kaip į tam tikrą dangaus ir požemio pasaulių tvarkos veidrodį ar tų tvarkų sąveikos plotmę, kurioje gyvenantys žmonės savo statiniais, juose įkūnyta simbolika ir ritualais laidoja galimybę gauti reikalingą astronominę, meteorologinę ir anapusinę žinią, būtiną prasmingai tvarkai jų gyvenamoje aplinkoje palaikyti (Staller 2008: 305). Išliko gyvybingas ir visus vietinius Andų tautų bei tautelių tikėjimus palaikantis Žemės Motinos (Pačamama) supratimas ir jos kultas, kuris pastaruosiu metu kai kuriose šalyse įgauna ir juridinę išraišką.

Statiniai yra ir astronominių reiškinių bei stebėjimų regyklos, ir įvairiausių apeigų vietos, į kurias žmonės rinkdavosi nukeliaudami šimtus kilometrų atšiaurių kalnų keliais. Senųjų gyvenviečių tyrinėjimų ir etimologiniai duomenys teigia, kad landšaftui buvo ir tebėra priskiriamas šventumos matmuo – visur buvo daugybė šventų vietų, vietovių, kalnų, kalvų, laidojimo vietų, gamtos objektų, vadinamų bendru *huaca* vardu. Žmonių gyvenvietės visada buvo susijusios su savomis šventomis vietomis, tarp kurių buvo ir garbinamų protėvių kapai; tie protėviai prižiūrėjo branduolinės bendruomenės (*ayllu*) gyvenamos vietovės tvarką (Staller 2008: 272). Tokias gyvenvietes į tam tikrą jau civilizaciniu vadinantiną darinį saistė didieji architektūriniai statinių kompleksų centrai. Juose kosmogoninėmis ir kitokiomis apeigomis buvo palaikoma pasaulio kūrimo ir jo gyvybingumo tvarka, taip pat stiprinama žmonių bendrystė, laiduojant išgyvenamą bendravimą su dieviškomis būtybėmis. Šitai rodo visais laikais buvus ypatingą žynių sluoksnį, kuris turėjo galios suburti daugybę žmonių iš menkai apgyvendintų vietų ilgalaikiams statymo darbams, kurie mokslininkų vertinami nuo kelių iki

keliolikos milijonų darbadienių. Tie žmonės turėjo būti išlaikomi, vadinasi, reikėjo kaupti ir maisto atsargas atšiauraus klimato vietovėse. Didelis Andų civilizacinės raidos žinovas Richardas Burgeris yra išsakęs plačiais lyginamaisiais tyrinėjimais paremtą išvadą, kad „be jokios abejonės, Ikikeramikinio tarpsnio Peru statiniai yra seniausi žinomi monumentaliosios architektūros Naujajame Pasaulyje pavyzdžiai. Olmekų ir kitų ikiklasikinių Mezoamerikos kultūrų piramidės iškylo tik po 1000 metų“ (Burger 1992: 28).

Čavino architektūros ir meno tyrinėjimai iškelia iš praeities vis naujus senosios civilizacijos dirbinius, kuriems aiškinti taikomos įvairios teorinės prieigos, tačiau kad ir kaip būtų stengiamasi parodyti meninę radinių reikšmę bei vertę, neturėtume užmiršti, kad jų pirminė paskirtis buvo „pasaulio materijon įpinti transcendentinę religijai priklausančią žinią“ (Burger 1992: 148), kuri telkė žmones bendram gyvenimui ir ritualais tvirtino pasaulio tvarką bei „savumo“ jauseną. Tad ir šiuo atveju pirminė yra religinė sąmonė, kuri transcendentinę sakralią tvarką įtvirtina ir palaiko žemiškuose gyvenimiškuose reikaluose, šitai laiduodama bendruomenių gyvybingumą.

DVASINIS SAKRALINIS PASAULĖVAIZDIS PERSPEKTYVIZMO POŽIŪRIU

Transcendentinės sakralinės plotmės kosmologinė reikšmė ryškėja ir darbuose tų Lotynų Amerikos antropologų, kurie tiria vietinių genčių tikėjimus ir gyvenimo būdus. Iškeliamas ir gvildinamas Amerindija įvardijamo Amazonijos baseino tautų pasaulėvokos ir pasaulėvaizdžio, tad ir ontologijos skirtingu-

mas nuo vakarietiškosios ontologijos, kurioje veikia aiški gamtos (objektų) ir kultūros (socialinių bei dvasinių dalykų) skirtis, pereinanti į supriešinimą, kuris gamtą visiškai pajungia žmogaus valiai. Tad Vakarų ontologija ir kosmologija pagrindžia gamtos nukariavimą, užkariavimą ir jos gamybinį perdirbimą. Ki-

toniški amazoniškosios ontologijos bruožai ryškėja tiriant vietines Amazonijos baseino gentis. Juos išsamiai išskleidžia Eduardo Viveiros de Castro, nauju teorinių išvalgų pagrindu apibendrinamas daugelio etnologų ir archeologų tyrinėjimų duomenis. Jo išvalgos įtvirtino perspektyvizmu įvardijamą ontologinėmis prielaidomis grindžiamą metodologinę prieigą, kuri imta taikyti daugelyje kitų regionų. Perspektyvizmas dažniausiai suvokiamas kaip tam tikra animizmo ir šamanizmo dermė, skatinanti naujai peržvelgti ir senesniųjų tyrinėtojų surinktus etnologinius duomenis. Animizmas suvokiamas kaip socialiniais žmonių ir nežmonių santykiais grindžiama ontologija, socialumui apimant gamtos ir visuomenės erdvę. Animizmo pasaulėvaizdyje gamtos bei nežmonių ir žmonių bei kultūros skirtis yra sociumui būdingas vidujinis dalykas, o ne ontologinė žmonių ir gamtos, fiziškumo skirtis, supriešinanti šias sritis. Šitai yra esminis naujojo animizmo skirties nuo ankstesniojo bruožas – tradicinis animizmas gamtos ir kultūros ontologinės skirties pagrindu gyvūnijai ir gamtos reiškiniams priskirdavo socialinių santykių ir žmogaus savybių aspektus. Ryškėja esminis bendresnis koncepcinis pagrindas šamanizmą pripažįstant pirmine religine kosmogonine pasaulio suvokimo atvertimi, palaikančia ir ritualines bendruomenių tapatumą tvirtinančias apeigas. Perspektyvistinis – animistinis ir šamanistinis – senųjų mitų, legendų ir pasakų perskaitymas iškilo kaip sparčiai besiplečianti šiuolaikinė kultūrinės antropologijos, etnologijos ir civilizacijų tyrinėjimų sritis.

Pirmiausia Viveiros de Castro aptaria ontologinės gamtos ir žmogaus pasaulio, kultūros skirties ypatumus (Viveiros de Castro 1998). Amazonijos žmonėms žmonių ir gyvūnų, žvėrių skirtis skleidžiasi kitokiu pagrindu nei vakariečiams. Ne kultūra atsiskiria nuo gamtos (natūros), o greičiau gamta ima skirtis nuo kultūros, tam tikro visuoatino dvasingumo, tačiau išlaikydama tvirtus ryšius ir atgalinio perėjimo galimybę. Pirminėje praamžybėje egzistuoja žmonės ir žmogiškoji būseną, iš kurios vėliau išsiskiria gyvūnai ir žvėrys, kitaip tariant, gamta, tad žvėrys yra *ex-humans*. Šių dienų pasaulio būsenos esminis bruožas yra ne žmoguje išlikę žvėriškumas, nes jis kilęs iš gyvūnijos ir jo kūnas priklauso gamtai, o žmogiškumą išlaikiusi žvėrija ir kitokia gyvūnija. Daugybei žvėrių rūšių ir kitokiems gamtos „objektams“ būdingas tam tikras dvasingumas, žmogiškų dvasios bruožų rinkinys, kuris leidžia juo laikyti „žmonėmis“. *Vakarų* ontologijoje žmonės su kultūra yra „įvilkę“ ir įveikę žvėrišką prigimtį, o *Amerindijoje* sociokultūrinė prigimtis įgauna ir žvėriškas bei kitokias gamtiškas formas. Vakaruose – viena gamta ir daug kultūrų, o Amazonijoje – viena kultūra, vienas dvasingumas ir daug gamtų, jos pavidalų. Kitaip tariant – multikultūralizmas prieš multinatūralizmą. Pastarojoje pasaulėvokoje ir kosmologijoje nesama apibendrinto žmogui priešingo žvėries ar gyvūno supratimo. Žmogaus ir gamtos bei gyvūnijos santykiai yra socialiniai, žmogiški santykiai, kuriuos palaiko ontologinis gyvūnams būdingų sielų ar dvasių vaizdinys. Žmonėms ir gyvūnams būdingas

asmeniškumas (*personhood*), kreipiantis į subjektyvų nematomą valiojančios intencijos darinį. Tas darinys yra susijęs su regimu kūnu, tačiau gyvuoja ir atsietai. Kiekvienai gyvūnų rūšiai būdinga ir apibendrinanti rūšinė „dvasia“, kuri įsikūnija tam tikrame šamano kūne, galinčiame keisti savo pavidalą – tapti žvėrimi, perimti žvėries regos perspektyvą. Pavyzdžiui, jaguaro akimis žvelgiantis į pasaulį šamanas žmones mato kaip galimus sumedžioti žvėris.

Apibendrinant Vakarų ir Amerindijos ontologinį ir antropologinį skirtingumą pagal gamtos ir kultūros suvokimą bei priešinimą, išskiriami tokie vakarietiški ir amerindiški ontologiniai bruožai. Vakarams būdinga multikultūralistinė ontologija – nuo gamtos vieningumo ir materialaus substrato pirmumo supratimo einama prie daugybinių kultūros prasmų, o Amerindijoje vyrauja multinatūralistinė ontologija – nuo dvasinės vienovės ir dvasinio žmogiškojo substrato einama prie daugybinių gamtos pavidalų, stokojant materijos, kaip universalus substrato nuovokos. Čia kultūra – subjektas yra universalija, o gamta – daugybinė, nesaistoma materialumo. Pasaulio suvokimo bruožus Viveiros de Castro vadina šamanizmo epistemologija, kuri yra priešinga objektyvistinei, objektyvuojančiai ir sudaidtinančiai vakarietiškajai. Amerindijoje žinija grindžiama ne objektyvavimu, o personifikavimu, stengiantis perimti kito asmens požiūrį. Tad pažinimas yra subjektyvavimas ir bendravimas. Tiesa, personalumas pripažįstamas ne visiems, o tik žmogui svarbiems žvėrimis ir augalams, su kuriais jam tenka nuolat bendrauti, ta-

čiau „socialiai veiklūs“ gali tapti visokie daiktai, kai su jais ima sąveikauti „netoliese“ esantys žmonės. Viveiros De Castro sako, kad kas mums yra gamta, tas kitoms rūšims kuo puikiausiai gali būti kultūra: darže maistiniai augalai gali būti suvokiami kaip juos puoselėjančios moters giminaičiai, medžiojami žvėrys taip pat, o šamanas gali sąveikauti su gyvūnų bei augalų dvasiomis kaip su pagalbininkais ar priešais (Viveiros de Castro 2004: 466).

Panašius Amerindijos ontologijos bruožus iškelia ir Clodé'o Levi-Strausso mokinys Philippe Descola, savo knygoje *Virš gamtos ir kultūros* išskleisdamas, kaip *Nature* supranta jo tirtos indėnų ačuarų gentys (Descola 2013). Indėnų ačuarų įsitikinimu, didžiuma augalų, žvėrių ir žmonių turi sielą, tad laikomi asmenimis. Asmens (*person*) supratimas apima žmones, dvasias, žvėris, gyvulius bei augalus, tad jų kosmologijoje nesama ryškios žmonių ir nežmonių skirties. Žmonės išskiriami savo ypatingu gebėjimu kalbėti ir susikalbėti, tad jie, o ypač genties žmonės, yra „pilnutiniai asmenys“. Daugelis Amazonijos genčių bei tautelių žmones, žvėris, gyvulius bei augalus vadina gyventojais, giminėmis, gentimis (*people*), nes jiems visiems būdinga esminiai bendri bruožai – mirtinumas, socialinis ir apeiginis gyvenimas, intencionalumas ir žinija, mokėjimas gyventi (ten pat: 8). Kai kurių genčių tapatumas kaip tik ir grindžiamas ypatingais santykiais su išskirtinėmis nežmonių gentimis, tautelės skirstosi pagal jų prižiūrimus ir puoselėjamus gyvenimui būtinus augalus, tos veiklos įsirašo į vietinę topografiją ir grindžia etninius tapatumus bei genčių santykius.

Gyvenimišką žinią ir reikalingus įgūdžius nulemia gebėjimas kurti socialinę bendravimo terpę, kurioje nusistovi tam tikri sielas turinčių asmenų santykiai. Ypač svarbūs yra medžiotojo, žvėrių ar gyvulių ir medžioklėje dalyvaujančių dvasių, moterų ir jų puoselėjamų augalų santykiai, taip pat jų ryšiai su mitine asmenybe, kuri suteikė žmonėms kultūrinis augalus ir iki šiol palaiko jų gyvybingumą. Moterims jų puoselėjami augalai yra kraujo giminės, o vyrams žvėrys ir gyvuliai yra vedybiniai giminaičiai, tad gyva aplinka yra susijusi tam tikrais socialiniais giminystės ryšiais (Descola 2013: 5–6). Mūsų požiūriu nežmonių bendravimas grindžiamas gebėjimu perteikti savo geidimus ir mintis nekalbiniu būdu – tiesiogiai. Kai žmogus patiria tokį poveikį – keičiasi jo elgesys, dažnai net nieko neįsijaučiant. Indėnai neskirsto bendraujančių „padarų“ ar „gyventojų“ į žmones ir nežmones – gyvūnija skaidoma į tam tikrus hierarchinius lygmenis pagal komunikavimo ir informacijos keitimosi pobūdį ir galimybes, taip pat pagal jų bendruomenėse vyraujančių socialinių

normų išbaigtumą. *Nature* pripažįstami tik besieliai objektai, tad labai skiriasi mūsų ir jų suvokiamos „gamtos“ apimtis.

Descola išskiria keturias ontologines sistemas – animizmą, totemizmą, analogizmą ir natūralizmą. Tačiau šiuo atveju gvildena labiausiai išplitusį animizmą, kuris, kaip ontologija, apima ir Šiaurės Amerikos, Sibiro bei kai kurių kitų regionų tautes. Šiai ontologijai būdinga šamanizmo praktikas, tad ji savaime nurodo į pirminį, gal net prigimtinį vadintiną žmonijos būvį, kurio apraiškos žymios ir senųjų civilizacinių centrų statiniuose. Gal dėl to nepaprastai išplito „šamaniškasis“ senųjų mitų, pasakojimų, pasakų, iki šiol gyvuojančių papročių perskaitymas, pasitelkiant sukauptus senesnius etnologinių, antropologinių ir civilizacinių tyrinėjimų duomenis. Pasitelkus perspektyvizmo priegą būtų įdomu perskaityti didžiąją mūsų sakmę „Eglė, žalčių karalienė“, kurios pavadinime jau išsiskleidžia daugiasluoksnio dvasingo kosmogoninio mito elementai, taip pat pasaulio sandaros lygmenys, juose gyvenančiųjų bendravimo pobūdis.

VIETOJ IŠVADŲ

Vakarų civilizacijos šiuolaikinė raida – neoliberalioji kolonizacinė ekonominė, politinė ir kultūrinė veikla bei plėtra. Vakarų civilizacijos tikslas buvo ir kol kas yra savo ekonominius, ypač finansinius, kultūrinius (visų lygmenų tapatumų bei vertybių dekonstravimas) ir politiniais (žmogaus teisės, genderizmas ir pan.) užvaldyti pasaulį, kuriant kosmopolitinę visuomenę ir įtvirtinant jos „pažangų“ ideologinį vaizdinį. Tačiau

civilizacinis imperinis didžiųjų galių atgimimas sulėtino šį vyksmą, o gal net jį ir sustabdė – dabar regimi heterogenizaciniai, regionizaciniai vyksmai, daugėjant regioninių karinių ir kultūrinių konfliktų. Kosmopolitinės visuomenės kūrimas galimas tik naikinant civilizacines šaknis, pastovius socialinius ryšius, taip pat ir su vietovėmis, bei tapatumus. Kosmopolitinės visuomenės vaizdinys yra nepaliaujamai „pažangėjanti“ su-

skaitmeninta žmonija, susikalbanti viena visiškai nušaknyta ir ištranscendentinta technologine kalba, nes išišaknijusiose kalbose glūdi religinės sąmonės ir pasaulio sąveikos pirmavaizdis, kuris įvairiais pavidalais apsireiškia kosmogoniniais pasakojimais, jų nuotrupomis ir šventumos įvardijimais. Technologiniam skaitmenos pasauliui kalbų įvairovė jau nebesvarbu, nes kalba atsaistoma nuo vietovės (ji visur dirbtina) ir nebetenka egzistencinės gelmės bei egzistencinių šaknų, taip pat ir ryšio su socialiniais vietoviškais santykiais bei tradicijomis (visa tai paverčiama skaitmenine informacija). Kad ir kokia kalba kalbėtum – susikalbėsi padedant automatinio vertimo programai. Tačiau tokia visuomenė yra negyvybinga, nes joje nebelieka kitoniškumą kildinančios gyvosios galios, nebelieka gyvybinių singuliarinės individualios ir socialinės individuacijos prielaidų, vien tik programinės, tad vieno ir to paties lygmens.

Antropoceno iššūkių akivaizdoje kyla Vakarų civilizacijos, kaip civilizacijos, ateities klausimas. Vakarų civilizacija savo neoliberaliojo kapitalizmo apraiška ištautina tautas ir išvalstybina valstybes, sykiu įnirtingai naikindama savąjį religinį ontologinį pagrindą ir ontologinę transcendentinę vertybinę autoritetinę vertikale. Tad jos ateitį lems gebėjimas „persitvarkyti“ atsigrižtant į tos vertikalės ir religinių pagrindų svarbą. Kitaip

tariant, imantis tvirtinti civilizacinį tapatumą. Ar tai įmanoma? Šiuolaikiniai vyksmai rodo, kad kol kas apie tai negalvojama. Vakarų civilizacijoje krikščionybę iš esmės keičia nuožmiai antikrikščioniška leftistinė genderizmo ideologija, kaip tik ir naikinanti transcendentinės vertikalės nuovoką, jos palaikomą kultūrą bei politiką. Ši ideologija saviems tikslams stengiasi palenkti ir Bažnyčią, kad ji „tolerantiškai“ taptų genderizmo politikos įrankiu, kitaip tariant, imtųsi perprogramuoti religinę sąmonę ir jos žodyną. Koks pasaulis numatoma naikinant žodžius tėvas, motina, berniukas, mergaitė ir su jais susijusį pasaulėvaizdį bei pasaulėjautą? Net nebandoma įsivaizduoti. Šioje srityje sutarimas neįmanomas. Vakarų civilizacija išaukštino religijos suvaldytą ir valdomą žmogaus „godumą“, iškeldama besaikio godumo imperatyvą ir socialinius santykius bei individuacijų „mechanismus“ pajungdama rinkos tikslams. Vakarietišškai savi tikslai technologinei sistemai transcendentija yra kuo greičiau trintina praeities apnaša, trukdanti galutinai „išlaisvinti“ žmogų iš pančiais jau nuo Apšvietos pradžios laikomų aukštesniųjų įsakymų ir vertybių pagal „pažangos“ ideologinį vaizdinį. Tad pasikartojant – „Vien tik Dievas tegali mus išgelbėti“, tačiau – mums apmąstant savąjį civilizacinį likimą ir keičiant bendrą grobuonišką ir vartotojišką gyvenimo būdą.

Literatūra

Boff Leonardo. 1995. Liberation Theology and Ecology: Alternative, Confrontation or Complementarity. *Ecology and Power; Cry of the Earth, Cry*

of the Poor. Boff, L. and Elizondo, Virgilio P., eds. London: Maryknoll, N. Y.: SCM Press; Orbis Books, pp. 67–77.

- Burger Richard L. 1992. *Chavin and the Origins of Andean Civilization*. London: Thames and Hudson.
- Caletti Christopher Claudio. 2020. Gobekli Tepe and the Sites around the Urfa Plain (SE Turkey): Recent Discoveries and New Interpretations. *Asia Anteriore Antica. Journal of Ancient Near Eastern Cultures* 2: 96–123. DOI: 10.13128/asiana-679
- Cauvin, Jacques. 1994. *Naissance des divinités, naissance de l'agriculture: la révolution de symboles au Néolithique*. Paris: CNRS.
- Derrida Jacques, Gianni Vattimo et al. 2000. *Religija*. Vilnius: Baltos lankos.
- Descola Philippe. 2013 *Beyond Nature and Culture*. Transl. by Janet Lloyd. Foreword by Marshal Sahlins. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Dietrich Oliver et al. 2012. The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities. New evidence from Gobekli Tepe, south-eastern Turkey. *Antiquity* 86: 674–695.
- Heidegger Martin. 2019. Vien tik Dievas dar gali mus išgelbėti („Nur noch ein Gott kann uns retten“) (*SPIEGEL pokalbis su Martinu Heideggeriu 1966 m. rugsėjo 23 d.*). Iš vokiečių k. vertė Justinas Grigas. *Iššūkis metafizikai: lietuviškos Heideggerio filosofijos interpretacijos*: 596–613. Sud. ir moksl. redaktorius Antanas Andrijauskas. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Rubavičius Vytautas. 2019. „Žmogiškieji ištekliai“ prieš (n)esančio Dievo veidą. *Iššūkis metafizikai: lietuviškos Heideggerio filosofijos interpretacijos*: 150–162. Sud. ir moksl. redaktorius Antanas Andrijauskas. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Rubavičius Vytautas. 2010. *Postmodernusis kapitalizmas*. Kaunas: Kitos knygos.
- Sweatman and Tsikritsis 2017 Sweatman, Martin and Dimitrios Tsikritsis. 2017. Dekoding Gobekli Tepe with Archastronomy: What Does the Fox Say? *Mediterranean Archeology and Archeometry* 17(1): 233–250.
- Seyfzadeh Manu and Robert Schoch. 2019. World's First Known Written Word at Gobekli Tepe on T-Shaped Pillar 18 Means God. *Archeological Discovery* 7: 31–53. <https://doi.org/10.4236/ad.2019.72003>
- Staller John E. 2008. Dimensions of Place: The Significance of Centers to the Development of Andean Civilizations: An Exploration of the *Ushnu* Concept. *Pre-Columbian Landscapes of Creation and Origin*: 269–313. Ed. by John E. Staller. Berlin: Springer.
- Viveiros de Castro Eduardo. 2004. Exchanging Perspectives: The Transformation of Objects into Subjects in Amerindian Ontologies. *Common Knowledge* 10(3): 463–484.
- Viveiros de Castro Eduardo. 1998. Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 4(3): 469–488.